

«Учи неложними устами сказати правду»
(Т. Шевченко «Муза»)

*М*оже, комусь пощастило пройти життя рівним та широким шляхом. Я йшов вузькою стежкою, яку сам намагався протоптати. Але прямував не навмання — мене вабив приклад людей, які жили для ближнього, громади, народу. Був свідком подій, що могутньою хвилею захопили в своє річище й мене, а згодом кинули на довгі роки в умови, спроможні знівечити, спустошити душу людини. Тепер настав час оглянутися і розповісти про те, що, по суті, було живою історією цілого покоління.

ВИЖГОРОДОК

*В*ижгородок (Вишгородок) на Крем'яничині — це колись славне місто Вигошев, яке згадується ще в Іпатіївському літописі у 1152 році.

У 20–30 роках ХХ століття був тут ринок з ратушею, оточений чотирикутником переважно одноповерхових кам'яних будинків з крамницями; нижче за річкою — Торговиця; над нею на пагорбі — Замчисько; на Замчиську — церква і цвинтар. До ринку прилягала гарно розмальована синагога — гордість єврейського населення, власників крамниць, кравців, столярів. Під ринком тягнулися великі льохи, про які між людьми ходили фантастичні легенди. Одним словом — місто.

На північ від ринку розкинулось Передмістя, на південь — Фільварки. Назви ці стародавні. Тепер на Фільварках не було й сліду від колишніх панських фільварків, а на Передмісті вже не процвітали ремесла. Були це прилеглі до ринку села з хатами під стріхами, з білими стінами та чорними призьбами, з подвір'ями, хлівами, стодолами, садочками, городами, кіньми, коровами, свиньми, з курячим кудкудаханням, з гусячим геґеканням, співом дівчат та парубків у літній вечір, тарахкотанням терлиць і стукотом ціїв на токах.

Фільварки від великої церкви спускалися вниз до Оболоні, яка відділяла місто від найближчого невеликого присілка Видумки. На Оболоні зійшлися дві річечки: більша текла з села Думанинки і звалася людьми Думанинською (тепер офіційна назва Свинорийка); менша — без назви — бігла з яру з поетичним найменуванням Кринки.

У цій казковій долині, оточеній пагорбами та проваллями, крім Оболоні, розкинулись біля річок пастівники та городи. На одному з них у 1912–1913 роках мій батько Василь Маліборський поставив хату з каменю, який набив у проваллях під своїм полем. У цій хаті, на зло світовій війні, що палала вже другий рік, народився я 18 грудня 1915 року.

Якщо комусь доведеться мандрувати з теперішнього районного центру Ланівці до славнозвісного Збаража, він з пагорба побачить вже не місто, а село Вижгородок, що тоне в зелені ясенів та осокорів, з школою, будинком культури, крамницями. З лівого боку серед пагорбів до нього усміхнеться долина з оболонню, городами, пастівниками, дві річечки, що виблискують на сонці, та рівний стовпчик диму над хатою під бляхою. Там я вже не мешкаю більше 55 років, але життя продовжується, свідченням чого є і цей димок над хатою, і гарно впорядкований город, і сміх малечі — внуків та правнуків Василя і Катерини Маліборських.

Не знаю, коли з'явилась сучасна назва Вижгородка. Батько чув від старих людей, що між ярами Кринки та Піддуби колись було місто Вижиїв; я десь читав, що сучасний Вижгородок — це колишнє місто-фортеця Вигошев, побудований князем Ярославом

Осмомислом одночасно з містом-фортецею Гнійницею (тепер Вишнівець).

Мої спогади про Вижгородок відносяться до 1918–1932 років, пізніше матимуть епізодичний характер.

Батько

*В*асиль Іванович — високий на зріст, був людиною мирною, скромною, чесною, працювитою, з почуттям особистої гідності господаря-хлібороба. З молоду оволодів мистецтвом килимкаря. Нашу Маму — Катерину Микитівну з роду Шемуда — привіз з села Манева, що біля Вишнівця. Був у нього ще один заробіток — їздив узимку до Збаража, Кременця, Тернополя за товарами для крамниць; возив до залізниці в села Карначівка та Максимівка мішки з житом, пшеницею, ячменем, вівсом, просом — усім, що родили чорноземні вижгородецькі поля та поля навколишніх сіл. Чимало йому доводилося горбитися під тими мішками. Головним купцем збіжжя був єврей Симхо. Він і йому подібні підприємці в інших містах Поділля та Волині постачали промислові райони Польщі, саму Варшаву запашним і дешевим хлібом з *kresów wschodnich*.

Селяни, в надії щось підзаробити, збиралися раненько на ринку. Симхові не доводилось переплачувати за послуги — бажаючих було багато. Люди й тому були раді — не стояти ж взимку коням без усякого діла.

Усе ж килимарство і фірманка були допоміжним заробітком. Батько був передусім хліборобом, і треба було бачити його на полі з перевішеною через плече сівалкою, коли він сів зерно у спраглу землю, відчував цілковите злиття себе — хлібороба — і землі, людини і природи... або на Зелені свята, коли він у вишитій чистій сорочці, з закладеними за спину руками, неспішно йшов серед поля, здавалося, — величнішого вираження хліборобської, взагалі людської гідності бути не може. Намалюй та підпиши: «Господар землі». Повернеться з такої ранкової прогулянки та до Матері:

— Не пропаде наша праця, не жито — дунай!

— Слава Богу, — скаже мати, — не було б тільки засухи, зливи та граду...

Але траплялося усяке. Були інколи важкі переднівки, та все ж голоду в нашій сім'ї не пам'ятаю, бо на п'яти гектарах землі працювали батьки і нас з дитинства привчали працювати. А зливи траплялися досить часто. Ми, дітлахи, і боялися їх, і захоплювалися ними. А коли переставало лити, вибігали до наших річок, які часто виходили з берегів, заковували штанці вище колін і намагалися перейти річку. Особливо велика злива трапилася якось восени. Річка вийшла з берегів і залила городи, вся капуста залишилася під намулом. Ми допомагали витягати капусту з намулу. Мати ретельно перемила кожний листочок і накувасила на зиму дві діжі.

— Челядь велика, — говорила, — чим буду годувати всю зиму?..

«Челядь» — це ми всі: Гафійка, Марійка, Іван, Матвій, Микола, Василь.

Не вміють тепер так квасити ні капусти, ні огірків. А картоплю мама пекла в закритому соломкою, поставленому вгору дном чавуні. Витягне з печі, переверне — і на столі чудо кулінарії, аромат нечуваний. Сяде навколо «челядь» і змеле з огірками, капустою, часником. Вигодувати шестеро дітей в роки війни, революції, громадянської борні, в перші післявоєнні роки — це справжній героїзм.

Встаючи з-за столу, батько завжди промовляв: «Карай, Боже, повік». Я згодом по-справжньому зрозумів і поцінував батькові слова, тобто, щоб завжди на столі був кусник хліба, картоплина, огірок... і вже людям нічого не страшно.

Дитячі роки я згадую як щось світле, добре, миле серцю. Насправді це не була і не могла бути безхмарна ідилія. Я знаю, що таке нескінченні латки на штанцях, босі, порепані до самих морозів ноги та ще багато чого, в т. ч. і густий гребінець...

Мати

Скільки пам'ятаю, Мама все щось робила: варила, прала, латала, годувала худобу, свиней, доглядала гусят, курчат, копала грядки, сіяла, садила, поливала, полола, жала, в'язала, доїла корову, білила хату, виганяла мух, носила на ринок буряки, моркву, цибулю — і так без кінця. Навіть зимою, коли роботи по господарству було менше, чесала прядиво, готувала кужіль, пряла до пізньої ночі день за днем, починок за починок — товсті нитки на мішковину, тоненькі на полотно, вовняні на килими. А влітку білила полотно, і серце її наповнялось радістю, а обличчя світилось якоюсь особливою усмішкою. Пізніше шила мішки, рядна, скатертини, а нам — сукенки, сорочки, штанці. Усе шила руками, лише голка, нитка та наперсток. Бувало ми всі ще спимо, а Мати встає вдосвіта та розпалює в печі — сьогодні випічка хліба. Доки ми повстаємо, а в хаті вже запах підпалок (перепічок). Поснідаємо та до школи. І лише пізно ввечері, коли ми всі полягаємо спати, вона, заспокоєна, молилась за нас, за всіх, щоб не було потопу, землетрусу, війни, хвороб, і йшла на спочинок. Ніколи на нас не кричала, ні разу за все життя нікого не вдарила. Це неймовірно, але правда. Материнська любов і доброта, глибокий розум і надзвичайна сила волі поєднувались у ній. Своє щастя бачила у нашому благополуччі. Найбільше хвилювали її наші негаразди: рвала на собі волосся, коли Василько вибив собі око; наплакалася за Марійку, коли вивозили її з дітьми в Сибір — переживала за нас усіх, а може, найбільше за мене. Мала визнаний дар допомагати породіллям при пологах. Бували випадки, коли в критичних ситуаціях акушерки звертались до неї за допомогою. Лікувала нас усіх від фурункулів, простуди.

*Катерина Микитівна —
мати М. Маліборського*

Мама знала безліч пісень, але співати в гурті не любила. Співала тихенько сама та й навчила співати. Мені було не більше п'яти років, коли я від мами навчився співати пісню:

*Ой у полі верба,
Під вербою вода.
Там дівчина воду брала
Чорнявая, молода.*

Не любила Мати безгосподарності, марнотратства. Вже будучи старенькою бабусею, колгоспною пенсіонеркою, часто виходила на поля щось підгорнути, прополоти. Робила це з власної волі, ніхто від неї того не вимагав... Було їй вже за вісімдесят.

Я

Пам'ятаю себе десь з трьох років. Мабуть, до 6–7 років ходив у довгій, до самих п'ят, полотняній сорочці. Освоївши батьківське подвір'я, поступово пізнавав навколишній світ. З подвір'я доріжка вела дещо вниз до стодоли, що стояла на городі, до пастівника, серед якого розпустив гілля величезний ясен — навіть батько не пам'ятав, хто і коли його посадив. Далі за стодолю, за воротами, що відділяли батьківське володіння від усього світу, бігла річечка з Кринок, а за нею розлягалася Оболоня. Оболоня, Кринки, Піддуби, Роздоли, Замчисько, Провалля споконвіку вважалися громадськими. На оболоні завжди було повно гусей, качок, тут паслися, або лежали на траві, гріючись на сонці, свині. Проходило дві дороги: одна на село Видумку, друга — попід провалля, понад річкою, за пастівниками до торговиці.

Дивні-дива творилися на Оболоні: діти гралися у квача, цурки-палки, ганяли саморобні м'ячі, купалися в річці, їздили верхом на свині або збивали на дорозі таку пилку, що в ній нікого не було видно.

Славилася Оболоня криницею, що хтось давно викопав та вимурував під горою, під полем дядька Лукіяна. З неї носили воду батьки і сусіди, поїли коней, не було подорожнього, який не

зупинився б, щоб скуштувати води, навіть «гавстріяки» (галичани), що проїздили до Вижгородка на ярмарок, зупинялися біля криниці.

Тут я у довгій полотняній сорочці вистоював годинами і, як зачарований, дивився на все. А люди жартома часом питали:

— Ей, малий, яка буде погода?

— Дощу не буде... — відповідав я поважно, трохи ніяковіючи.

Сюди, до криниці, завжди доносився гомін з кузні дядька Михалка (Михайла Зелененького), що знаходилась неподалік. Вабало мене і туди. Сиджу, бувало, на горбочку за кузнею та очей не спускаю: то він коня підковує (прибиває підкову цвяхами до копита, а кінь навіть не пручається — оце диво!); то натягає обруч на колесо (люди з усіх боків розтягують обруч, а коваль стук та стук молотком — і колесо вже готове). Привозили плуги, рала, борони — все вмів робити дядько Михалко. Був високий на зріст, худорлявий, не кремезний, як, бува, малюють ковалів на картинах. Це зовні. А насправді Михайло Зелененький був — як кажуть люди — жилавим, загартованим і мало хто міг помірятися з ним силою.

Не пам'ятаю, коли вперше пішов у Кринки. Це був досить широкий яр, на зелених схилах якого вище і нижче тягнулись стежки, витопані худобою, яку ціле літо кожен день хлопчак з усіх фільварків гонили пасти. Ніде так шумно і весело не було, як на Малому і Великому Кругляках. Особливі події відбувалися на Великому Кругляку, коли хлопці задумували гатити гатку. Це була захоплююча робота: одні копали дернюки, другі — носили, треті — гатили.

Керував усім хтось з парубків. Треба було так перегородити річку, щоб не прорвало гатку, тому, коли вода досягала потрібного рівня, збоку робили рівчак, що відводив зайву воду і не давав їй текти через верх. Тут ми і купались, вчилися плавати на животі і на спині, стрибати головою вниз у воду, плавати наввипередки — галас розносився по всіх Кринках, а вода в гатці, що спочатку була прозорою, перетворювалася у кисіль.

Кринки простягались за Сяндунів розділ аж до Закута, де розділялись на два невеликі ярки, утворюючи «штани». Звідси, з

перших джерел, і витікала річка. Джерел у Кринках було багато. Навесні люди чистили ті джерельця — кожен хотів мати криничку біля свого поля, тому і річка бігла жваво та весело. Тепер немає кому чистити кринички, річка перетворилась у невеличкий струмочок.

Крім великої гатки, ближче до осені з'являлось у Кринках багато маленьких гаток, де жінки мочили коноплі. Тоді вода ставала гіркою, холодною, охочих до купання було мало.

Накупавшись та награвшись досхочу за день, пастухи гнали худобу з пасовиська. Корови йшли рядочками одна за одною протоптаними стежечками на схилах яру; хтось затягнув пісню, а за ним всі, вільно з насолодою:

*Ой за Дунаєм,
Ой за Дунаєм,
За Дунаєм там сталася нам біда.
Ой там убили,
Ой там убили,
Там убили молодого козака.*

Від пастухів у Кринках я вперше почув і записав багато пісень.

* * *

Коли мені було п'ять років, якось перед жнивами найстарший брат Іванко, якому йшов десятий рік, повів мене з братом Матвійком у Пеньки. Це були поля на самому кордоні з Галичиною, що до війни входила до Австро-Угорщини. Там, за 5 кілометрів від Вижгородка, була невелика сіножать, на якій росло кілька здоровених дубів. Туди ще зранку поїхав батько косити сіно. Йшли ми через Видумку до Гребельок, де було дві чи три хати на місці колишнього млина. Далі вузьенька дорога ровом вивела нас на відкриті поля. Зустрічні люди дивувались, куди це діти мандрують проти ночі:

— Чиї ви? — І самі ж відповідали:

— Та це ж Василеві. Ідїть, ідїть, ваш тато он там косить.

Ця подорож завершила моє ознайомлення з Вижгородком та його околицями, куди простягалися поля та громадські землі вижгородчан.

* * *

У ці роки не обійшлося без забавних пригод, що траплялися зі мною. Я любив гратися невеличким обручем, який знайшов на Оболоні. Скеровуєш його дротяним гачком, а він дзеленькає і котиться перед тобою, куди хочеш. Одного разу я спробував його натягнути через голову на шию. Натягнув, а назад зняти не можу. Всі сміються, а мені хоч плач... Отак, з обручем на шиї, я ходив весь день і спав з ним, доки Тато не відвів мене до дядька Михалка в кузню і той його розпиляв. Іншого разу, набігавшись, я під вечір заснув у борозні на городі. Мене кличуть, шукають — ніде нема. Шукали всю ніч, ходили в Кринки, розкопали гатку, спустили воду... ніде нема. Аж перед світанком я прокинувся від ранкового холоду, вийшов з картоплі та й волаю:

— Мамо, дайте їсти!

Були й більш неприємні випадки. Біг я на Оболоні за якимось возом, щоб присісти ззаду і проїхатись, але ліва нога потрапила в колесо. Пам'ятаю, люди щось гукали, а дядина Фросина підбігла і взяла мене на руки. Великий шрам залишився на нозі на все життя.

А ще мені заманулось поїздити верхом на свині. Не встиг я на неї сісти, а вона як рване вперед... Падаючи, звихнув руку.

Батьки не купували нам іграшок. Ще чого, щоб люди засміяли:

— Бач, пани які, ходять в латках, а дітиськам купують м'ячі та ляльки...

Ми самі робили собі іграшки: вирубав цурку та палку — грайся хоч зранку до вечора. І сестри самі собі шили ляльки.

* * *

Вище нашої хати проходив рів-насип, що розділяв городи. По тому рові вела стежка на дорогу. Я любив тут сидіти, звідси все було видно: і Оболонь, і Пастівники, і Провалля, і всіх, хто йшов чи їхав дорогою. Сиджу та гадаю — може, якийсь віз поверне до наших воріт... І справді, хтось під'їхав, відчиняє ворота. Пізнаю — це Василь Моргун з села Оришківці. Приїхав просити Тата з Мамою на весілля. Він син татової сестри Палазі.

Приїздили до нас дядько Володимир та дядько Мирон — мамині брати з Манева. Кожен приїзд гостей — велика радість для нас. Тут і ласощі, і розповіді про війну, урожай та «як воно буде далі». А коли одного разу дядько Володимир розповів про загибель «Титаніка», землетруси та вулкани, я сховався і довго плакав.

* * *

На цьому рові якось я зустрів незнайомого хлопчика. Хотів втекти, бо боявся, що, може, він такий, як Мотрин Яків з Оболоні, який кидається грудками землі і прозивається... Але цей мовчки стояв і дивився на мене.

— Це мій рів, — посмілювався я, — а це моя хата.

Хлопчик мовчав. То був Семко, з того дня друг мого дитинства. Його батьки, крім маленького міста, не мали ні клатка землі, мати прала міщанам білизну, батько не мав постійної роботи. Була в Семка ще зовсім маленька сестричка Ганка. Того дня ми з Семком збирали різні скельця, круглі камінчики, черепочки та прикрашали тими «цяцками» «світлицю» — невелику ямку в рові. Пізніше Семко повів мене до своєї хати, що була зовсім близько біля старих єврейських могилок. У нього була графітова дощечка, на якій можна було виписувати та розмальовувати грифелем. Семко любив малювати хатинки, а коли щось йому не вдавалося, сердився та лаявся: «Халева!»

Перед Великодніми святами Семкова мати попросила мене переночувати в них, бо цілу ніч мала бути на роботі:

— Семкові з тобою буде веселіше.

Мої батьки дозволили. Коли вона повернулася вранці, ми з Семком спали в чому були на лаві. Розповідала нам про скарби, закопані під Замчиськом, про льохи, що тягнуться під містом, про домовиків, мавок та відьом. Дивна подія трапилася у сусіда Данила. Він колись неподалік хати копав яму на картоплю і несподівано докопався до підземного ходу. Данило перемуровував його, бо тягнувся безвість куди, — і льох готовий. Взимку послав він якось до льохи сина, а той замість картоплі приніс до хати